

УДК 94(73):[327.54+629]

doi: 10.15421/171744

Космічна політика США в контексті припинення гонки озброєнь

Л.В. Журавльова, Ю.Б. Гончар

*zhuravlev98@gmail.com, jbg.197@meta.ua**Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
01601, Київ, вул. Пирогова, 9*

Досліджено космічну політику США, як один із провідних чинників у процесі закінчення гонки озброєнь у другій половині 1980-х – початку 1990-х рр.

Виявлено особливу роль космічної діяльності США, як ефективного інструменту налагодження американо-радянських відносин в умовах збереження і навіть загострення економічних та військово-політичних протиріч. На основі директив американських президентів, міжнародних договорів і широкого кола досліджень в роботі обґрунтовано позитивне значення космічної тематики в процесі розрядки і завершенні «холодної війни».

Встановлено, що не позбавлена деструктивного впливу на загострення суперництва між двома супердержавами космічна політика продемонструвала значний потенціал космосу як ідеологічно і політично нейтральної сфери взаємовигідної міждержавної взаємодії. Оцінено вплив програми Стратегічної оборонної ініціативи, ініційованої Р. Рейганом, на процес розпаду Радянського Союзу і успіху радянсько-американського діалогу з проблеми озброєнь.

Доведено, що прагнення американського уряду до комерціалізації космічної діяльності наприкінці 1980-х рр. стало важливим елементом і механізмом доступу США до технічного потенціалу держав-спадкоємиць радянської космічної програми.

Ключові слова: США; космос; роззброєння; американо-російське співробітництво; комерціалізація космічної діяльності

The USA Space Policy in the Context of the Termination of the Arms Race

L.V. Zhuravlova, Y.B. Honchar

*zhuravlev98@gmail.com, jbg.197@meta.ua**National Pedagogical Dragomanov University,
9, Pirogova St., Kyiv, 01601, Ukraine*

The USA Space Policy as one of the leading factors in the process of the arms race' stop in late 80's and early 90's has been examined in the article. American Presidential Directives, international agreements and a wide range of research provided an opportunity to make informative conclusions about the positive role of space topics in the process of a detente and «Cold War» ending. It is important to note that the development of astronautics became one of the spin-offs from «Cold War» and the arms race, as it was the nuclear race logic that stimulated the development of weapons. At the same time, in the process of US-Soviet competition, space became a new sphere of international relations. Therefore, the cooperation in the space sphere became a symbol of the compromise and good will that were required during the most difficult negotiations about arms reduction.

The warming and detente periods of international relations have been indicated. Furthermore, the majority of American and Russian researchers conclude that the Strategic Defense Initiative of Reagan became an important element of the USA strategy on the Soviet Union's pressure, pushing it to more constructive position in negotiations on disarmament. Further results showed the effectiveness of the detente policies' process of the USA government in this sphere. In addition, the uncertainty in the possibilities of the Soviet economy to respond to the challenge of a new stage of the space systems' scientific and technological rivalry led to the reduction of armaments of the Soviet Union. At the same time, it was space topics discussion that provided the deepening of the detente process. It is worth to note, that space cooperation relations, which recovered during 80's-early 90's, have turned into an important political signal transmission channel between the two countries and caused the facilitating interaction between the parties on wider range of problems. And in the new historical conditions (post-Soviet) the cooperation in space sphere has received more pragmatic incentive. Moreover, the main instrument of the USA's policy was the transition of space relations on a commercial basis. In conditions of the economic crisis in Russia, it had an undeniable attractiveness for the USA and it allowed saving space industry and the great power status associated with it. To summarize, in terms of the USA's active course to the broad commercialization of the space industry, which falls at the end of the 1980s, the adjustment of the USA-Russian cooperation has allowed the space industry in both countries to compete effectively on the market of space launches.

Keywords: the USA; space; disarmament; the USA-Russian cooperation; commercialization of space activities

Цитування даної статті: Журавльова Л.В. Космічна політика США в контексті припинення гонки озброєнь / Л.В. Журавльова, Ю.Б. Гончар // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 3(143). – С. 68-75.

Citation of this article: Zhuravlova, L. V., Honchar, Y. B., 2017. KosmichnapolitykaSShAv kontekstipryupynenniahonkyozbroien [The USA Space Policy in the Context of the Termination of the Arms Race]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 3(143), 68-75. doi: 10.15421/171744 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 12.02.2017

Космическая политика США в контексте прекращения гонки вооружений

Л.В. Журавлева, Ю.Б. Гончар

zhuravleva198@gmail.com, jbg.197@meta.ua

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова,

01601, Киев, ул. Пирогова, 9

Исследована космическая политика США, как один из ведущих факторов в процессе окончания гонки вооружений во второй половине 1980-х – в начале 1990-х гг.

Выявлено особую роль космической деятельности США, как эффективного инструмента налаживания американо-советских отношений в условиях сохранения и даже обострения экономических и военно-политических противоречий. На основе директив американских президентов, международных договоров и широкого круга исследований в работе обосновано положительное воздействие космической тематики на процесс разрядки и завершения «холодной войны».

Установлено, что не лишена деструктивного влияния на обострение соперничества между двумя супердержавами космическая политика продемонстрировала значительный потенциал космоса как идеологически и политически нейтральной сферы взаимовыгодного межгосударственного взаимодействия. Оценено влияние программы Стратегической оборонной инициативы, инициированной Р. Рейганом, на процесс распада Советского Союза и успеха советско-американского диалога по проблеме вооружений.

Доказано, что стремление американского правительства к коммерциализации космической деятельности в конце 1980-х гг. стало важным элементом и механизмом доступа США к техническому потенциалу государств-наследниц советской космической программы.

Ключевые слова: США; космос; разоружение; американо-российское сотрудничество; коммерциализация космической деятельности

Постановка проблеми. З початку освоєння космосу людиною в 1950-і рр. і до початку 1990-х рр. суперництво між США і СРСР у галузі космічних досліджень були невід'ємною частиною «холодної війни». Відповідно, космічна політика обох держав надавала вагомий вплив як на американо-радянські відносини в цілому, так і на їх головний напрямок – процес гонки озброєнь.

Вивчення ролі космічної складової в припиненні гонки озброєнь здатне поглибити наукове розуміння процесу розрядки міжнародних відносин і більш об'ємно показати дане явище. Звернення до цієї проблеми також дає можливість розширити уявлення про те, які важелі використовували американські адміністрації в умовах глибокої трансформації міжнародних відносинах у другій половині 1980-х – початку 1990-х рр., що й привело до закінчення «холодної війни». Актуальність вивчення проблеми обумовлюється також тим, що певні кроки президентської адміністрації Дж. Буша-молодшого дозволили фахівцям говорити про відновлення стану «холодної війни» в російсько-американських відносинах. Йдеться, перш за все, про відродження рейганівських ідей «Стратегічної оборонної ініціативи» (СОІ) в рамках програми створення Національної протиракетної оборони (2002 г.), а також ініціативи 2007 року по розміщенню елементів протиракетної оборони (ПРО) в Східній Європі. Характерно, що вжиті на тлі гострих американо-російських суперечностей політичного характеру (від політики США на Близькому Сході до американської позиції з питань Грузії, України та Молдови), саме космічні аспекти американської політики виступили каталізатором нового періоду відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Сьогодні, доступність джерел з історії освоєння космосу і поява

грунтовних досліджень з історії космонавтики, дає можливість ширше поглянути на зазначену проблему. Серед американських учених проблеми космічної політики в контексті міжнародних відносин найбільш повно аналізуються в працях дослідниць С. Ейзенхауер [23] і Дж. Джонсон-Фріз [25].

Проблемам американської космічної політики в контексті «холодної війни» вже в другій половині 1980-х рр. були присвячені монографії радянських авторів А.А. Шальнева [22], А.Е. Бовіна [10], В.В. Фуркало [20], Г.С. Хозіна [21] та ін. Більш історично зважені оцінки космічної політики США представлені в працях сучасних російських учених таких, як А.В. Фененко [30] і П.А. Лузіна [12]. Слід зазначити як джерело цінної інформації та військових аспектів космічної політики колективну монографію під редакцією А. Арбатова і В. Дворкіна [15].

Серед українських вчених проблеми американської космічної політики найбільш повно висвітлені в дисертаційному дослідженні Д. В. Прошина [17], який досліджує космічну політику США в період президентства Р. Рейгана. Інші ж дослідники, як скажімо, А.А. Овчаренко [13] лише фрагментарно торкаються космічної проблематики.

Мета дослідження – спроба визначити роль космічної політики США в процесі переходу від широкомасштабного нарощування озброєнь до конструктивного діалогу між двома наддержавами в другій половині 1980-х рр.

Виклад основного матеріалу. Розвиток космонавтики став одним із побічних результатів «холодної війни» і гонки озброєнь, оскільки саме логіка ядерної гонки стимулювала удосконалення ракетноносіїв. Само по собі освоєння космосу не розглядалося адміністрацією президента Д. Ейзенхауера – першого американського президента космічної ери, як пріо-

ритетний напрямок внутрішньої політики. Саме перші успіхи Радянського Союзу в космічних польотах підштовхнули американський уряд до формулювання завдання досягнення лідерства США в галузі вивчення і використання космічного простору в якості одного з пріоритетних національних інтересів і цілей [9]. Лідерство мало гарантувати посилення безпеки і отримання наукових і практичних вигод від освоєння космосу. І дійсно, для США освоєння космосу вже від моменту перших успішних запусків було орієнтоване на економічний результат – від метеорологічних супутників зв'язку 1950-х рр. до першого комерційного супутника «Early Bird» 1965 р. Довгий час значення космосу в сфері безпеки мало більш пропагандистський ніж прикладний характер. Ефективність допоміжних інформаційних функцій космосу у військовій сфері стала очевидною лише під час подій в Перській затоці в 1991 р. і була підтверджена війною США в Іраку в 2003 р. [15, с.49-51] Але і до сьогоднішнього дня військово-стратегічні можливості космічних технологій викликають суперечки серед фахівців [14, с. 159].

Проте космічний простір став додатковою ареною протистояння двох супердержав. Протягом майже двох десятиліть, з кінця 1950-х до кінця 1970-х років, космічна гонка за лідерство була наповнена справжнім драматизмом і запеклістю. Її результати складно оцінювати однозначно, бо кожна зі сторін мала свої перемоги і поразки. (Так, вигравши гонку за місячну першість, США поступилися в питанні створення ефективної космічної орбітальної станції). Одночасно, в процесі цього суперництва космос перетворився на нову сферу міждержавних відносин. І, хоч як це парадоксально, найбільш комфортну для співпраці двох протидержав сторін. Саме співпраця у космосі неодноразово ставала тим компромісом і символом доброї волі, якого вимагали найскладніші переговори про скорочення озброєнь, що позначають періоди потепління і розрядки міжнародних відносин.

Так, уже перший успіх американсько-радянських переговорів з роззброєння в Женеві – Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою, підписаний у серпні 1963 р., визначив космічну сферу, як важливу частину процесу розрядки. Показово, що в розвиток даної тенденції, 12 листопада 1963 р. президентом Дж. Кеннеді була видана директива «Про співпрацю з СРСР в галузі космосу», відома як Меморандум з національної безпеки 271 [6]. Крім того, в 1967 р. було підписано Договір «Про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла», який закріпив основи міжнародного космічного права.

1970-і рр. стали ще більш показовими щодо кореляції питань розрядки і роззброєння зі сферою космічної політики. Угода про космос 1972 р. підписувалася американським президентом Р. Ніксоном і Головою Ради Міністрів СРСР О. Косигініним паралельно з укладанням Договору про обмеження стратегічних озброєнь – ОСО-І і Договором «Про обмеження систем протиракетної оборони» (ПРО). Апогеєм співпраці стала реалізація програми «Союз-

Аполлон» – в 1975 році спільний політ і стикування в космосі американського і радянського кораблів, відоме як «рукостискання в космосі». Деякі представники НАСА висловлюють впевненість у тому, що проект «Аполлон – Союз» створив необхідні передумови для серії польотів «Шаттл» до космічної станції «Мир» в рамках програми «Шаттл – Світ» майже 20 років по тому [23, с. 41].

Таким чином, космічна політика була нерозривно пов'язана з проблемою міжнародної розрядки і стала невід'ємною частиною порядку денного переговорів між СРСР і США.

На початку 1980-х рр. науково-технічний розвиток космічної галузі досяг якісно нового рівня, про що свідчили і запуск США першого в світі багатозадачного транспортного космічного корабля системи «Спейс шаттл» «Колумбія», і успіхи, які були досягнуті СРСР і США в розробці протисупутникової зброї. Таким чином, реальний діапазон практичного застосування космічної техніки виявився значно ширше тих завдань, які ставили перед собою в цій галузі «космічні держави» на етапі становлення світової космонавтики. За оцінкою американських фахівців того періоду, крім об'єктивної циклічності «холодної війни», саме космічна техніка зіграла ключову роль в нарощуванні військового потенціалу і стимулювала загострення суперництва в космосі [7, р. 574-575].

Новий глава Білого дому Р. Рейган, в умовах афганської війни, яку вів СРСР, був схильний використовувати у зовнішній політиці методи і риторику попереднього президента Дж. Картера, всіляко підкреслюючи несумісність ідеалів і цінностей протиборчих систем [8, р. 2052]. Він посилив практику ув'язки радянсько-американських контактів з гуманітарними та правовими проблемами. Запровадження воєнного стану в Польщі в грудні 1981 р. під тиском радянського керівництва послужило приводом до того, що Р. Рейган відмовився від переукладення вищезазначеної Угоди по космосу, термін дії якого скоро минав. Подальші кроки президента вказували на те, що космічна політика стала важелем тиску на Радянський Союз.

Найбільш відомою ініціативою Р. Рейгана в цьому зв'язку стала програма «Стратегічної оборонної ініціативи», проголошена в 1983 р, яку преса незабаром охрестила програмою «Зоряних воєн». Програма, яка передбачала розміщення елементів ПРО на космічних орбітах, а також використання новітньої зброї спрямованої для передачі енергії, символізувала новий виток гонки озброєнь на якісно новому рівні. Свідченням глибокої стурбованості цим питанням міжнародної спільноти став той факт, що за 25-річну історію існування Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях, в 1983 р. проблема мілітаризації космосу вперше була включена до порядку денного, як першочергові питання [17, с. 156]. Хоча і не без підтримки СРСР звичайно.

У самих США СОІ також отримала сильний резонанс. Широка дискусія, яка розгорнулася навколо даного проекту в американських політичних і наукових колах одразу ж після її оголошення, свідчила про спірність значення цього проекту і неоднозначнос-

ті оцінок його ефективності. Прихильники проекту СОІ розглядали його як спосіб досягнення реальної військової переваги над Радянським Союзом. Так, заступник міністра ВПС США Е. Олдрідж зазначав з цього приводу: «Непотрібно мати багату уяву, щоб бачити, що країна, яка контролює космос, може контролювати світ» [10, с. 13]

Серед прихильників програми були і представники ВПК, оскільки дана космічна програма передбачала високий прибуток компаніям, які візьмуть участь в її реалізації. Показово, що після «зоряної мови» президента курс акцій компанії «Локхід», яка була на той час однією з найвідоміших авіакосмічних корпорацій, підскочив на 11 пунктів [10, с. 13]. Очікування бізнесу виправдалися. У 1985 р. газета «Вашингтон пост» опублікувала список найбільших підрядчиків програми СОІ. Це були «Телдайн браун» (327,1 млн. дол. отриманих підрядів), «Боїнг» (211,8 млн. Дол.), «Рокуелл» (204,4 млн. дол.), «Макдоннелл – Дуглас» (199 млн. дол.), «Локхід» (195,8 млн. дол.) та ін. [22, с. 44]. Слід зазначити, що такі наслідки програми мали суперечливий вплив на реалізацію ще однієї важливої складової космічної політики адміністрації Р. Рейгана – на курс на комерціалізацію космічної діяльності. По суті, вони суперечили і його духу, і букві, оскільки курс передбачав активізацію ініціативи бізнесу і розвантаження космічного бюджету США. Президент не хотів відмовлятися від державної програми «Спейс шаттл», яка на той час, безсумнівно, була передовою технологією, і продовжував, як і його попередники, залучати великі американські авіакосмічні корпорації до військового використання космосу. Підтримка громадянських приватних проектів ракет-носіїв зводилася до декларативного схвалення урядом комерціалізації космосу. Але побоювання витоку стратегічно важливої інформації до супротивника і відсутність попиту на космічну техніку з боку приватних осіб створювали умови, в яких основним замовником космічних послуг і товарів могла бути тільки держава. Саме вигода космічної індустрії від держзамовлень дозволяла і американській, і міжнародній громадськості критично оцінювати і ставити під сумнів справжні цілі програми.

Проти «ініціативи» Р. Рейгана виступило широке коло журналістів, політиків і громадських діячів, які висловлювали думку, що дана програма лише погіршить стратегічне положення США на міжнародній арені. Більшість конгресменів-демократів, які становили ядро опозиції програмі СОІ, вважали, що вона значно завадить діалогу з Радянським Союзом [24, р. 67].

Ще однією причиною негативного ставлення до СОІ була невідповідність її цілей і реального рівня розвитку науки і техніки того часу. Так, відомий радянський політичний оглядач А. Бовін у своїй книзі наводить вислів популярного американського журналіста, який відобразив погляд сучасників: «Президент хотів намалювати спокусливу картину – картину світу, позбавленого загрози ядерного знищення, яка може стати реальністю, якщо тільки повірити в неї. Іншими словами, повірити в майже магичні можли-

вості техніки майбутнього, яку ще належить розробити. І повірити, що якщо створити оборонну систему зі світу фантастики – або хоча б заявити про даний намір, – це якимось чином змусить Радянський Союз припинити будувати власне наступальну зброю і змиритися з технічною перевагою США» [10, с. 16].

Звичайно, в самому СРСР реакція на програму була досить емоційною. Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов зазначав неодноразово, що ядерне роззброєння несумісне з програмою «зоряних воєн»: «Це погана політика, коли однією рукою знищується зброя, а іншою – кується нова, коли людству обіцяється шанс виживання і одночасно переключують його реалізацією планів СОІ» [5, с. 45].

У Радянському Союзі намагалися оцінити вартість програми, щоб зрозуміти її розмах і відповідати на болюче питання «Що таке СОІ – блеф чи реальність?» [16, с.319]. Радянські вчені називали уривчасті дані: Г. С. Хозін – 3,7 млрд. дол. тільки за 1985 р. [21, с. 214], В. В. Фуркало – 11 млрд. дол. станом на 1984 р. [20, с. 35]. Така ситуація пов'язана не тільки з засекреченими даними в 1980-х рр., але також і з тим, що самі американці не можуть назвати конкретної цифри, яка б розкривала повну вартість програми. Так, американський дослідник Б.Чапман акцентує увагу на спірності цього питання в США. Він зазначає, що згідно зі звітом Міністерства оборони США, бюджет Організації стратегічної оборонної ініціативи (спеціально заснованої для СОІ в 1984 р.) на 1989 р. становив 3,8 млрд. дол., що відповідало 0,33% всього оборонного бюджету на цей фінансовий рік. У той же час в звіті для Конгресу дана організація вказує, що вона отримала, починаючи з 1984 р. по 1992 р. 25 млрд. дол. для системи ПРО і відповідно до запропонованого бюджету Дж. Буша-ст. на 1992 р. витрати на СОІ оцінюються в 46 млрд. дол. [24, р. 122-123].

В цілому ж висунута програма створювала враження, що Р. Рейган прагнув розгорнути справжню війну проти СРСР. Однак американський президент керувався набагато тоншим розрахунком, що підтверджує його вислів: «Я хочу, щоб той, хто вперше придумав цей вислів – «Зоряні війни» – і сказав ці слова, взяв би їх назад, тому що вони дають невірне уявлення про те, що ми маємо на увазі» [22, с. 22]. Подальші події показали, яке саме місце відводилося програмі СОІ в планах Р. Рейгана в протиборстві з СРСР.

До початку другого терміну перебування на посаді президента США риторика Р. Рейгана по відношенню до СРСР дещо змінилася. Цьому сприяла як зміна політичного керівництва в самому Радянському Союзі, так і тиск з боку Конгресу щодо необхідності врегулювання відносин з СРСР в контексті переговорів про роззброєння. З приходом до влади в 1985 р. М. Горбачова, який прагнув за всяку ціну скоротити тиск військового бюджету на програму перебудови в СРСР, президент США ініціював зустріч у Женеві. І хоча листопадова зустріч не привела до підписання значних угод, вона стала першим кроком нового етапу розрядки міжнародних відносин. Одним з центральних питань на зустрічі було питання про ско-

рочення стратегічних ядерних озброєнь [2]. Однак на шляху будь-яких домовленостей стояла проблема СОІ [16, с. 309]. Президент Р. Рейган був непохитний і стверджував, що США ніколи не досягнуть успіхів за столом переговорів про контроль над озброєннями, якщо визнають свою відсталість у військовій сфері. «Щоб змусити їх (СРСР) просити миру, ми повинні виступати з позицій сили» [18, с. 543].

Жорстка позиція Р. Рейгана по СОІ була дещо ослаблена наступними подіями. По-перше, Конгрес США, усвідомлюючи, що непоступливість американської сторони може спровокувати новий виток гонки озброєнь, в 1985 р. заборонив випробування системи протисупутникової зброї, яка була важливою складовою програми [25, р. 41]. По-друге, через три місяці після женецького саміту 28 січня 1986 року на 74 секунди після старту вибухнув космічний корабель «Челленджер». Весь екіпаж – шість астронавтів і вчителька, яка брала участь в програмі «Учитель в космосі», – загинули. У зв'язку з цією трагедією американська космічна програма практично зупинилася на два роки. Це мало серйозні наслідки не тільки для програми багаторазової транспортної космічної системи (БТКС) «Спейс шаттл», але для всіх національних і міжнародних космічних програм США. Катастрофа шаттла «Челленджер», на наш погляд, стала потужним поштовхом, який викликав відхід від американської конфронтаційної моделі відносин з СРСР.

Однак, незважаючи на істотні проблеми в космічній галузі США, програма СОІ, навіть в урізаному вигляді, продовжувала бути важливим подразником для керівництва СРСР, підштовхуючи його до більш поступливої позиції в переговорному процесі в надії на ослаблення пресу гонки озброєнь на економіку країни.

Радянсько-американські переговори на вищому рівні в Рейк'явіку (1986 рік) [4], Вашингтоні (1987 р.) [1] і в Москві (1988 р.) [3] привели до того, що проблема СОІ була введена радянською стороною за рамки обговорення проблеми скорочення ядерних озброєнь. Як результат в грудні 1987 р. був підписаний, а в червні 1988 р. вступив у силу Договір між СРСР і США «Про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності». Він передбачав знищення близько 4% арсеналу ядерних озброєнь.

Успіх радянсько-американського діалогу з проблеми озброєнь засвідчив стабільність процесу розрядки. На цьому тлі були досягнуті певні зрушення і з інших важливих для американської сторони питань – прав людини, афганської війни. Однак, незважаючи на всі зусилля, що докладалися, М. Горбачову так і не вдалося добитися перегляду Р. Рейганом його позиції з питання відмови США від програми СОІ. Зрештою розбіжності були переведені в площину мало-перспективної дискусії про сутність СОІ з точки зору її оборонного або наступального характеру. В результаті безпосередньо до 1988 р. Москва погодилася з можливістю проведення американцями в космосі ряду не заборонених Договором по ПРО 1972 року досліджень і експериментів, передбачених програмою СОІ [29].

Значення американської космічної програми СОІ як в процесі залучення СРСР до переговорного процесу, так і в більш глобальних процесах завершення «холодної війни» і розпаду СРСР, має неоднозначну оцінку в експертному середовищі. Так, американські дослідники Б. Ламбет і К. Льюїс ще в 1988 р. висловили обґрунтовану думку про те, що, завдяки СОІ, США зайняли більш сильну позицію у переговорах з Радянським Союзом [32].

Для російських дослідників в цілому характерним є визнання значного впливу СОІ на радянсько-американські відносини. Однак, вони схильні підкреслювати її політичний ефект, який «поставив під загрозу переговорний процес щодо обмеження та скорочення ядерних озброєнь» [10, с. 61] і психологічний ефект, «який серйозно вплинув на мислення нової команди радянських лідерів». [15, с. 100] При цьому, якщо російський дослідник В. Мізін, в принципі, погоджується з американською точкою зору, що СОІ насправді була «свого роду активною операцією» по втягуванню СРСР у вимотуюче змагання на свідомо програшних для нього напрямках». [15, с. 100], то для іншого авторитетного вченого В. Дворкіна ефективність американської космічної програми і її значення для погіршення становища СРСР є досить спірною. Так, В. Дворкін вказує на те, що протягом 1980-х рр. радянською військово-космічною промисловістю був розроблена ціла низка симетричних і асиметричних відповідей на американську програму СОІ, які, втім, як і американські, знаходилися переважно на технологічному етапі розробки. Крім того, він підкреслює, що «радянські вчені оперативно прийшли до висновку про непорівнянність витрат на програму «зоряних воєн» і на заходи, спрямовані на її парировання» [15, с. 61]. Таким чином, фактично заперечується значення СОІ як індикатора і негативного фактора впливу на стан радянської економіки. Однак, подальший огляд автором досягнень американської та радянської / російської космонавтики в сфері безпеки і озброєння 1980-х – 90-х рр., свідчить, на наш погляд про зворотне.

Українські дослідники, визнаючи фундаментальність саме космічного виклику для СРСР з боку американців, все ж визначальною причиною прискорення розпаду соціалістичної системи і розчленування Радянського Союзу вважають рейганівський наступ у політико-ідеологічній сфері [13, с. 4].

На наш погляд, слід визнати, що саме програма СОІ найбільш рельєфно виявила справжній стан радянської економічної системи. Як підкреслюють американські дослідники: «Радянська економіка не створювала стимулів і гасила ініціативу, виробляла вироби низької якості. Більшість технологій, які використовувалися для виготовлення зброї, були західного походження. Радянське міністерство оборони, яке погано перетравлювало домашню економіку, брало її плоди до тих пір, поки це не впливало на міцність армії. Але залучення адміністрації Р. Рейгана в створення систем, заснованих на сучасній технології типу СОІ, призвело до того, що економічні реформи ставали неминучими [31, с. 106].

Саме невпевненість у можливостях радянської економіки відповісти на виклик нового етапу науково-технічного суперництва аерокосмічних систем привело до процесу скорочення озброєнь і зупинки «холодної війни». Таким чином, економічний ефект СОІ в процесі програшу СРСР, швидше за все, виявився вирішальним.

І все ж, всупереч фатальної для радянської системи ролі американської космічної політики, саме космос знову став тією сферою, яка дозволила обом сторонам підтвердити прагнення до врегулювання відносин і забезпечила поглиблення процесу розрядки. У квітні 1987 р. державним секретарем США Дж. Шульцем і міністром закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе було підписано Угоди між США і СРСР про співробітництво в дослідженні та використанні космічного простору в мирних цілях. Оскільки питання контролю над озброєннями в ньому не порушувалося, це дозволило почати на даному напрямку конструктивний діалог. Важливо відзначити, що подібні двосторонні договори були підписані в 1987-88 рр. між СРСР і Великобританією, Австрією, Італією та ін. країнами. Напередодні розпаду Радянського Союзу ідеологічні установки, які заважали налагодити глибоку кооперацію в минулому, вже не здавалися нездоланими перешкодами [23, с. 52].

Загальне розуміння позитивного значення космосу в процесі розрядки було продемонстровано також появою «Марсіанської декларації» – документа опублікованого прихильниками американо-радянського зближення в 1988 р. У ній, зокрема, йшлося про те, що спільний проект БТКС з метою польоту на Марс міг би стати «унікальною можливістю для Сполучених Штатів і Радянського Союзу для об'єднання зусиль на благо всього людства, пробною моделлю взаємовигідного радянсько-американського співробітництва на Землі, шляхом конверсії аерокосмічної промисловості в тому випадку, якщо буде здійснено масштабне скорочення стратегічних озброєнь» [26, с. 341].

Після переговорної динаміки 1987-88 рр. настигла певна пауза, пов'язана з приходом до влади адміністрації Дж. Буша-ст. І хоча вже в грудні 1989 р. під час зустрічі на Мальті лідери супердержав урочисто проголосили закінчення «холодної війни», але ключовий договір, що символізував остаточне припинення гонки озброєнь – договір «Про скорочення стратегічних наступальних озброєнь» (СНО-1) був укладений тільки в липні 1991 р. Саме він ліг в основу процесу налагодження постхолодних відносин вже між США і Росією, вступивши в силу в грудні 1994 р.

В цілому несприятливий процес формування російсько-американських відносин був істотно підтриманий успіхами переговорів про спільну діяльність у космічній сфері. 17 червня 1992 р. Президент Б.Н. Єльцин і У. Клінтон підписали у Вашингтоні угоду про співпрацю в сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях. Проблеми взаємодії в космосі регулярно обговорювалися на засіданнях міжурядової «комісії Гора-Черномірдіна». А першим практичним результатом стала розробле-

на Російським космічним агентством і НАСА спільна програма «Мир – Шаттл», запущена вже в жовтні 1992 р.

Слід зазначити, що відновлені на рівні космічного співробітництва зв'язки в період к. 1980 – поч. 1990-х рр. перетворилися на важливий канал передачі політичних сигналів між двома країнами, що полегшило взаємодію сторін із більш ширшого діапазону проблем. Одночасно, в нових історичних умовах (після розпаду СРСР) співробітництво в космосі отримало більш прагматичний стимул. Американці розглядали його як канал доступу до технічного потенціалу держав-спадкоємців радянської космічної програми. Основним інструментом американської політики стало переведення космічних відносин на комерційну основу, що в умовах економічної кризи в Росії мало для неї безсумнівну привабливість і стало способом збереження космічної галузі та пов'язаного з нею статусу великої держави.

Показово, що Р. Рейган одним з перших побачив можливість використання технічного потенціалу країн-спадкоємців радянської космічної програми [17, с. 171]. У 1992 р. в газеті «Уолл-стріт джорнел» з'явилася стаття К. Педерсена, чиновника, який довгий час очолював Управління зовнішніх зв'язків НАСА, під красномовним заголовком «Купити російську космічну програму – це хороша угода» [28, р. 209]. У ній він показав цілий спектр можливостей, які представилися США в результаті зникнення СРСР з політичної карти світу. Таким чином, США отримали шанс заповнити те, що було упущено ними під час радянсько-американського суперництва.

Бажання використовувати потенціал авіакосмічної галузі колишнього Радянського Союзу в комерційних цілях було не випадковим. Адже саме на рубежі 1980-х – 1990-х рр. у США активізується курс на широку комерціалізацію космічної галузі [11]. Припинення гонки озброєнь посилює цю тенденцію, яка з початку 1990-х рр. стає провідною в космічній політиці США.

Таким чином, космічна політика супердержав у процесі розвитку і закінчення «холодної війни» набала значення важливого індикатора і каталізатора радянсько-американських відносин. Не позбавлена конструктивного впливу на загострення суперництва між двома супердержавами, космічна політика продемонструвала значний потенціал позитивного впливу на розрядку міжнародних відносин. Науково-технічні досягнення в рамках розвитку космічної галузі і загроза перенесення гонки озброєнь в космос стали найважливішим стимулом для конструктивного діалогу з роззброєння другої половини 1980-х рр. Саме космічна програма Р. Рейгана СОІ зуміла остаточо перевести радянсько-американське протистояння зі сфери змагання ядерних потенціалів у сферу змагання технологій і економічних систем.

Крім того, розширивши коло спірних питань і проблем в двосторонніх відносинах, програма СОІ забезпечила американському керівництву переговорну перевагу. У свою чергу, існування даного питання дозволило радянському керівництву, шляхом відмови

від пакетного вирішення питань скорочення ядерного озброєння і зупинки реалізації програми СОІ, продемонструвати свою готовність до діалогу і компромісу.

Таким чином, особливості процесу розрядки другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. дозволяють стверджувати, що космічна політика США відіграла провідну роль в контексті двостороннього курсу на припинення гонки озброєнь і припинення «холодної війни». Важливо додати, що процес розрядки другої

половини 1980-х рр. підтвердив і закріпив потенціал космосу як ідеологічно і політично нейтральної сфери взаємовигідної міждержавної взаємодії. Космічна співпраця перетворилася на ефективний інструмент налагодження двосторонніх відносин в умовах збереження і навіть загострення економічних і військово-політичних протиріч. Що знаходить підтвердження і на сучасному етапі геополітичного протистояння Росії з США.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Советско-американская встреча на высшем уровне, Вашингтон, декабрь 1987 г.: Документы и материалы. – М.: Политиздат, 1987. – 88 с.
2. Советско-американская встреча на высшем уровне, Женева, 19-21 ноября 1985 г.: Документы и материалы. – М.: Политиздат, 1985. – 79 с.
3. Советско-американская встреча на высшем уровне, Москва, 29 мая – 2 июня 1988 г.: Документы и материалы. – М.: Политиздат, 1988. – 86 с.
4. Советско-американская встреча на высшем уровне, Рейкьявик, 11 – 12 октября 1986 г. – М.: Политиздат, 1986. – 64 с., ил.
5. Горбачов М. С. Вибрані промови і статті / М. С. Горбачов: Пер. з рос. вид. – К.: Політвидав України, 1987 – Т.6, – 1990. – 663 с.
6. National Security Action Memorandum No. 271, November 12, 1963 // Exploring the Unknown: Selected Documents in the History of the U.S. Civil Space Program: In 5 vols. / NASA. – Wash., D. C., 1996. – Vol. II: External Relationships. – P. 166-167.
7. UNISPACE'82: Report a Hearing before the Subcomm. on Space Science Applications of the Comm. on Science a. Technology, U. S. House of Representatives, 97th Congr., 2nd Sess., July 14, 1982. – Wash., D. C.: U. S. GPO, 1983. – 742 p.
8. Republican Platform Text // CQWR. – 1980. – July 19. – P. 2030-2056.
9. NSC 5918/1 U.S. Policy on Outer Space, 26 Jan 1960 [Электронный ресурс] // George C. Marshall Institute – Режим доступа: <http://marshall.wpengine.com/wp-content/uploads/2013/09/NSC-5918-1-U.S.-Policy-on-Outer-Space-26-Jan-1960.pdf> – Дата доступа: 03.02.17.
10. Бовин А.Е. Космические фантазии и земная реальность / А. Е. Бовин. – М.: Сов. Россия, 1986. – 112 с.
11. Журавльова Л. В. Політика США по залученню приватного сектора до використання результатів космічної діяльності (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.) / Л. В. Журавльова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія, Вип. 1. – Ч.2. / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – С. 129 – 134.
12. Лузин П.А. Национальная политика США в космической сфере 2001 – 2010 гг.: автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. полит. наук: 23.00.04; 21.03.12 / П.А.Лузин, МИД РФ. – М., 2012. – 23с.
13. Овчаренко А.О. Імперативи зовнішньої політики адміністрації Р. Рейгана : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.04; 21.12.00 / А. О. Овчаренко; Інститут світової екон. і міжнар. відносин НАН Укр. – К., 2000. – 19 с.
14. Караш Ю.Ю. Тайны лунной гонки. СССР и США: сотрудничество в космосе / Ю.Ю. Караш. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2005. — 473 с.
15. Космос: оружие, дипломатия, безопасность / Под ред. А. Арбатова, В. Дворкина [и др.]; Моск. Центр Карнеги. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 175 с.
16. Полюнов М.Ф. Советско-американские отношения во внешней политике М. С. Горбачева. 1985 – 1988 гг. / Матвей Федорович Полюнов // Труды Исторического факультета Санкт-Петербургского университета. – 2013. – Выпуск №14. – С. 307 – 326.
17. Прошин Д.В. Політика адміністрації Р. Рейгана в галузі дослідження і використання космічного простору(1981 – 1989 рр.): дис. ... кандидата істор. наук: 07.00.02; / Прошин Денис Володимирович. – Дніпропетровськ, 2001. – 196 л.
18. Рейган Рональд Жизнь по-американски / Рональд Рейган, Пер с англ. – М.: Издательство «Новости», 1992. – 752 с., ил.
19. Савельев А.Г. Стратегические отношения России и США/ А. Г. Савельев // Международная жизнь. – 2008. – №11. – С.18 – 29.
20. Фуркало В.В. Програма «звездные войны» – угроза миру/ В. В. Фуркало. – К.: Наук. думка, 1988. – 152 с.
21. Хозин Г.С. Великое противостояние в космосе (СССР – США): свидетельства очевидца / Г. С. Хозин. – М.: Вече, 2001. – 416 с., ил.
22. Шальнев А.А. «Звездные войны»: что думают американцы / А. А. Шальнев. – М.: Политиздат, 1987. – 223с.
23. Эйзенхауер С. Партнеры в космосе: американско-российское сотрудничество после «холодной войны»: пер. с англ. / С.Эйзенхауер; Совет РАН по космосу. – М.:Наука, 2006. – 291 с.
24. Chapman B. Space Warfare and Defense: A historical Encyclopedia and research guide / B. Chapman. – ABC-CLIO, 2008. – 403p.
25. Johnson-Freese J. Handberg R. Space, the Dormant Frontier: Changing the Paradigm for the 21st Century/ Joan Johnson-Freese. – Westport, Conn: Praeger, 1997. – 288p.
26. Murray B. Journey into Space. The First Three Decades of Space Exploration / B. Murray. – N. Y.: W. W. Norton & Company, 1989. – 381 p.
27. Nieburg H. In the Name of Science / Nieburg H. – Chicago: Quadrangle Books, 1966, – 431 p.
28. Pedersen K. Thoughts on international space cooperation and interests in the post-Cold War world / K. Pedersen // Space Policy. – 1992. – Vol. 8, N 3. – P. 205 – 220.
29. Talbott S. The Master of the Game: Paul Nitze and the Nuclear Peace / S. Talbott. – New York: Alfred A. Knopf, 1988. – 416 p.
30. Фененко А.В. Конкуренция в космосе и международная безопасность / А. В. Фененко [Электронный ресурс] // Международные процессы. 2008 Том 6. №3 (18) – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/eighteenth/004.htm>. – Дата доступа: 03.02.17.

31. Швейцер П. Победа. Роль тайной стратегии администрации США в распаде Советского Союза и социалистического лагеря / Швейцер Петер [Электронный ресурс] // Библиотека Князева. – Минск, 1995. – Режим доступа: <https://goo.gl/BTI8zN> – Дата доступа: 03.02.17.
32. Lambeth B. S. and Lewis Kevin The Kremlin and SDI / Benjamin S. Lambeth and Kevin Lewis [Электронный ресурс] // Foreign Affairs, spring 1988 – Режим доступа: <https://goo.gl/82iFZD> – Дата доступа: 03.02.17.

REFERENCES:

1. Sovetsko-amerikanskaja vstrecha na vysshem urovne, Vashington, dekabr' 1987 g. [The Soviet-American Summit]. Politizdat, Moscow, 88 (in Russian).
2. Sovetsko-amerikanskaja vstrecha na vysshem urovne, Zheneva, 19-21 noyabrya 1985 g. [The Soviet-American Summit]. Politizdat, Moscow, 79 (in Russian).
3. Sovetsko-amerikanskaja vstrecha na vysshem urovne, Moskva, 29 maya – 2 iyunya 1988 g. [The Soviet-American Summit]. Politizdat, Moscow, 86 (in Russian).
4. Sovetsko-amerikanskaja vstrecha na vysshem urovne, Reik'yavik, 11 – 12 oktyabrya 1986 g. [The Soviet-American Summit]. Politizdat, Moscow, 64 (in Russian).
5. Horbachov, M. S., 1990. Vybrani promovy i statii [Selected speeches and articles]. Kiev, Politvidav Ukraïni, 663 (in Ukrainian).
6. National Security Action Memorandum No. 271 / National Security Action Memorandum No. 271 from November 12, 1963. – Wash., D. C., 1996. – 166-167 p. (in English).
7. UNISPACE'82: Report a. Hearing before the Subcomm. on Space Science / (in English). UNISPACE'82: Report a. Hearing before the Subcomm. on Space Science, July 14, 1982. – Wash., D. C., 1983. – 742 p. (in English).
8. Republican Platform Text, 1980 [Republican Platform Text]. CQWR, Wash., D. C., 2030-2056 (in English).
9. NSC 5918/1 U.S. Policy on Outer Space, 26 Jan. 1960. Regime to access: <https://goo.gl/SPPdGt> (in English).
10. Bovin, A. E., 1986. Kosmicheskie fantazii i zemnaja real'nost' [Cosmic fantasies and earthly reality]. Moscow, 112 (in Russian).
11. Zhuravlova, L. V., 2014. Polityka SShA po zaluchennyyu pryvatnoho sektoru do vykorystannya rezul'tativ kosmichnoyi diyal'nosti (kinets' 1980-kh – pochatok 1990-kh rr.) [US policy of involve private sector to the use the results of space activity (late 1980s – early 1990s)]. Naukovi zapiski Ternopil's'kogo natsional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni Volodimira Gnatyuka. Seriya: Istoriya, Vip. 1. – Ch.2., 129 – 134 (in Ukrainian).
12. Luzin, P. A., 2012. Nacional'naja polityka SShA v kosmicheskoy sfere 2001 – 2010 gg. [National space policy of the USA 2001-2010]. Moscow, 23 (in Russian).
13. Ovcharenko, A. O., 2000. Imperatyvy zovnishn'oyi polityky administratsiyi R. Reyhana [Imperatives of foreign policy Reagan administration]. Kiev, 19 (in Ukrainian).
14. Karash, Ju. Ju., 2005. Tajny lunnoj gonki. SSSR i SShA: sotrudnichestvo v kosmose [Secrets of the lunar race. The USSR and the USA: Cooperation in Space]. Moscow, 473 (in Russian).
15. Arbatov A., Dvorkin V., 2009. Kosmos: oruzhie, diplomatija, bezopasnost' [Space: weapons, diplomacy, security]. Moscow, 175 (in Russian).
16. Polynov M. F., 2013. Sovetsko-amerikanskije otnoshenija vo vneshnej politike M. S. Horbachjova. 1985 – 1988 gg. [Soviet-American relations in the foreign policy of Mikhail Horbachev. 1985 – 1988]. Trudy Istoricheskogo fakul'teta Sankt-Peterburgskogo universiteta, Vypusk №14, 307 – 326 (in Russian).
17. Proshyn, D. V., 2001. Polityka administratsiyi R. Reyhana v haluzi doslidzhennya i vykorystannya kosmichnoho prostoru (1981 – 1989 rr.) [The Reagan's administration policy of the exploration and use of outer space (1981 – 1989 years.)]. Dnipropetrovs'k, 196 (in Ukrainian).
18. Rejan Ronal'd, 1992. Zhizn' po-amerikanski. [Life-American in]. Moscow, 752 (in Russian).
19. Savel'ev, A. G., 2008. Strategicheskie Otnoshenija Rossii i SShA [USA- Russia Strategic Relations]. Mezhdunarodnaya zhizn', Vypusk №11, 18 – 19 (in Russian).
20. Furkalo, V. V., 1988. Programma «zvezdnye vojny» – ugroza miru [The «star wars» program – a threat to peace]. Kiev, 152 (in Ukrainian).
21. Hozin, G. S., 2001. Velikoe protivostojanie v kosmose (SSSR – SShA): svidetel'stva ochevideca [Great confrontation in space (USSR – USA): eyewitness testimony]. Moscow, 416 (in Russian).
22. Shal'nev, A. A., 1987. «Zvezdnye vojny»: chto dumajut amerikancy [Star Wars: What Americans Think]. Moscow, 223 (in Russian).
23. Eizenkhauer, S., 2006. Partnery v kosmose: amerikano-rossijskoe sotrudnichestvo posle «holodnoj vojny» [Partners in space: US-Russian cooperation after the Cold War]. Moscow, 291 (in Russian).
24. Chapman, B. Space Warfare and Defense: A historical Encyclopedia and research guide / V. Chapman. – ABC-CLIO, 2008. – 403p. (in English).
25. Johnson-Freese, J., Handberg, R., 1997. Space, the Dormant Frontier: Changing the Paradigm for the 21st Century. – Westport, Conn: Praeger, 288 p. (in English).
26. Murray, B., 1989. Journey into Space. The First Three Decades of Space Exploration / V. Murray. – N. Y.: W. W. Norton & Company, 381 p. (in English).
27. Nieburg, H., 1966. In the Name of Science. – Chicago: Quadrangle Books, 431 p. (in English).
28. Pedersen, K., 1992. Thoughts on international space cooperation and interests in the post-Cold War world. Space Policy 8, 3, 205 – 220. (in English).
29. Talbot, S., 1988. The Master of the Game: Paul Nitze and the Nuclear Peace. New York: Alfred A. Knopf, 416 p. (in English).
30. Fenenko, A. V., 2008. Konkurencija v kosmose i mezhdunarodnaja bezopasnost' [Competition in space and international security]. Mezhdunarodnye protsessy. Regime to access: <https://goo.gl/z9EwDD> (in Russian).
31. Shvejcer, P. Pobeda. Rol' tajnoj strategii administratsii SShA v raspade Sovetskogo Sojuza i socialisticheskogo lagerja, 1995. [Victory. The role of the secret strategy of the US administration in the disintegration of the Soviet Union and the socialist camp]. Regime to access: <https://goo.gl/BTI8zN> (in Russian).
32. Lambeth B. S. and Lewis Kevin, 1988. The Kremlin and SDI Foreign Affairs, spring 1988. Regime to access: <https://goo.gl/82iFZD> (in English).